biblioteca școlarului

BOGDAN-PETRICEICU

HASDEU

MUNTELE ȘI VALEA

Litera Internațional

biblioteca școlarului

BOGDAN-PETRICEICU HASDEU

MUNTELE ŞI VALEA

Litera
INTERNAŢIONAL
BUCUREŞTI — CHIŞINĂU

REFERINŢE ISTORICO-LITERARE

Răzvan şi Vidra... *este una din cele mai bune drame din literatura română. Ideea nu-i fără raport în preocupările vremii. Până la 1855 tinerimea liberală fusese agitată de problema dezrobirii ţiganilor, care se rezolvă parţial în 1844 şi integral în 1855. Kogălniceanu scrisese un studiu asupra ţiganilor... Alecsandri, în* Istoria unui galben, *arată reprobativ cum se vindeau copiii robilor...*

Lăsând la o parte intenţia socială, drama rămâne în sine o operă admirabilă, cu conflict original. Figura de femeie bărbătoasă a Vidrei, care împinge pe erou pe calea ambiţiilor, e în tradiţia literaturii, dar nu ea oferă problema centrală. Răzvan nu e un om slab, împins, dincolo de capacitatea lui, de o femeie ambiţioasă. Este dimpotrivă un om de voinţă şi de putere şi, dacă ezită, face aceasta din cauza unei măsurări juste a condiţiilor. El ştie că un ţigan un poate pătrunde. Iubirea Vidrei, respectul polonilor faţă de el deşteaptă amorul de sine amorţit de prejudecata oarbă a vulgului...

Răzvan este dar un paria îmbrăcat în hainele efemere ale puterii, în luptă cu un factor monstruos, de nedefinit, şi în condiţie cu atât mai tragică, cu cât admiraţia tuturor se amestecă cu o compasiune jignitoare. Destinul implacabil din tragedia greacă a fost înlocuit aci cu reaua naştere apăsând asupra geniului...

O fericită vioiciune de spirit a îngăduit lui Hasdeu să pună în jurul lui Răzvan un număr de personagii viabile. Sbierea avarul, aci ţanţoş, aci onctuos, aproape inconştient de primejdii din cauza patimii lui, inocent în viţiu şi în definitiv simpatic, Tănase, ţăran judecând numai prin prejudecăţi, leal, tăcut, îndrăzneţ la vorbă, şleahticii polaci, piraţi eroici şi nepăsători, însă cu mişcări româneşti, toţi au un contur pe care nu-l vor atinge niciodată eroii lui Alecsandri. Desfăşurarea scenică este petulantă, cu truculenţe graţioase, ca acel interminabil şi distrat „Vezi bine!" al lui Vulpoi. Şi în sfârşit miezul poetic al versurilor este remarcabil.

George CĂLINESCU,
Istoria literaturii române de la origini până în prezent.
Ediţia a II-a, revărzută şi adăugită,
Editura Minerva, Bucureşti, 1986, p. 373, 374—375.

Precocitatea intelectuală a lui Hasdeu este o ramificare simultană a complexelor lui însuşiri. Hasdeu nu este un adolescent exploziv care se va stinge sau se va corecta odată cu momentul corespunzător crizei; adolescenţa lui spirituală este o primăvară, o prefigurare a maturităţii pe toate laturile. Între începuturile lui şi realizările mature există raportul dintre floare şi fruct; toate florile vor rodi însutit, şi nici un fruct al maturităţii nu va fi sterp. În acest sens, genialitatea hasdeeană este o evoluţie organică. Seva din ramurile tinere va hrăni arborele, până în toate celulele lui vii, cu un fel de simetrie lăuntrică.

Ceea ce ni se pare abrupt, risipit şi incomplet în spiritul matur al lui este totuşi de o rară organicitate. Unele ramuri vor creşte mai viguros, altele mai plăpând, dar toate vor exista, de la începutul până la finele evoluţiei. Liricul este completat astfel de poetul epic, a cărui inspiraţie istorică este unitară în fragmentul de roman Arbore, *corespunzător* Ursitei *şi lui* Ioan-vodă cel Cumplit, *iar din fuziunea* Domniţei Roxana *cu* Domniţa Voichiţa *se presimte drama istorică* Răzvan şi Vidra. *În* Introducerea *care-nsoţeşte poemul despre Voichiţa, Hasdeu are intuiţia clară a psihologiei Vidrei: „Legenda veche românească ne asigură că malurile Dunării au fost cândva locuite de un războinic neam de femei, care multă vreme s-au luptat cu statul vecin al bărbaţilor; în sfârşit, prin mijlocirea unei misterioase păreri, s-au împăcat cu ei, au intrat în alianţă, şi ce credeţi? Ce a rezultat de pe urma acestei alianţe? Poporul românesc. Legendă ciudată, poate, dar eu sunt gata s-o cred când îmi vin în minte vijeliile româncelor de mai târziu şi bărbăţia vechilor femei ale Daciei, care ni se mărturiseşte nu numai de tradiţiile şi de cronicile româneşti, ci chiar şi de izvoarele romane şi de Columna lui Traian. Nu cred să mai existe un popor care mai mult decât cel românesc ar putea să prezinte pilde de vitejie feminină sau, mai bine zis, de bărbăţie a femeilor“.*

Nu este aci tot mitul dacismului hasdeean, văzut în istorie, în filologie şi folclor, ca şi în figura Vidrei, mit care va străbate până la Vitoria Lipan din Baltagul *dlui Sadoveanu? Nu este însăşi structura spirituală a erudiţiei creatoare de ipoteze, de intuiţii şi prefigurată cu atâta siguranţă? Reîntorcându-ne la raportul dintre Voichiţa şi Vidra, observăm că scena duelului cu Ştefan, a travestirii eroinei într-un tânăr luptător (partea a treia a poemului), ca şi dragostea bruscă pentru voievod, conţin în germen toată psihologia iubitei lui Răzvan.*

Cu inspiraţia istorică, Hasdeu îmbină erudiţia, folclorul, pasiunea pentru limbile slavice şi pentru lingvistică în genere. Spiritul lui se formează nu succesiv, ci simultan, aşa cum îşi va alterna feţele creatoare, la maturitate, cu o mare putere de asimilare, cu o mobilitate de informaţie

şi de sinteză uimitoare. Geniul hasdeean este o surpriză continuă, în începuturile lui confuze, ca şi-n realizările lui cristalizate.

Pompiliu CONSTANTINESCU,
Scrieri, *vol. 3,*
Editura pentru literatură, Bucureşti, 1969, p. 121—122.

Într-o vreme în care erudiţia istorică şi filologică lua încă loc printre genurile literare, scriitorii savanţi aduc contribuţia lor dezvoltării artistice a literaturii. Dar dintre numele de învăţaţi ai timpului, patru sunt acelea care pot pretinde cu mai multe drepturi a fi luate în considerare. Cel dintâi este acela al lui B. P. Hasdeu, în care conştiinţa artistului n-a încetat niciodată a sprijini pe aceea a savantului. „Istoricul este un uvrier şi un artist totodată“, scrie el în 1865, în prefaţa primei ediţii a lui Ioan-vodă cel Cumplit. *Acel interesant text notează principiile artei sale de istoric, atent nu numai la critica documentelor, dar şi la compunerea loor în întreguri care să aibă o „perspectivă“ şi un „colorit”. Perspectiva este gradarea episoadelor în aşa fel încât din fondul situaţiei generale, abia estompate, să înainteze planurile din ce în ce mai luminoase în raport cu importanţa lor pentru povestire. „Încât priveşte coloritul, adaugă Hasdeu, ştim atâta, că inima simţea în adâncul său ceea ce scria condeiul; iar când inima simpte, condeiul devine scurt, laconic, iute ca bătăile pulsului”.*

*Adevărul este că istoricul Hasdeu renunţă la perioadele ample şi bogate, la cadenţele oratorice ale lui Bălcescu. Alt ritm domină aici. Povestirea se întregeşte din scurte trăsături contrastante, din antiteze fulgerătoare. „Şi cine oare era acel fericit păstor al popoarelor?” se întreabă istoricul. Răspunsul urmează numaidecât: „Fiul marelui Carol V, micul Filip II” (*Ioan-vodă cel Cumplit, *ed. 1849, p. XII). Sau: „În Franţa domnea regele Carol IX. Greşesc: el nu domnea. Domnea mumă-sa, Caterina Medici” etc. Când aceste efecte, sporite prin figuri ca aceea care ni-l arată pe Carol IX „sărutând lanţurile care îl sugrumă“, nu i se par de ajuns, Hasdeu introduce exclamaţia melodramatică, reflecţia generală şi patetică, enumeraţia şi întrebarea retorică, pentru a completa tabloul unui impenitent stil romantic...*

Tudor VIANU, Arta prozatorilor români,
Chişinău, Editura Hyperion, 1991, p. 120—121.

După Radu Buzescu *de Ioan Dumitrescu şi* Bucur, istoria fundării Bucureştilor *de Alexandru Pelimon, ambele apărute în 1858, dintre care numai al doilea merită atenţie, [...] un nou roman istoric se tipăreşte în 1862, de către Atanasie M. Marienescu, cu titlul* Petru Rareş, principele Moldaviei.

Interesant este însă de reţinut că, la foarte scurt timp după aceste încercări de roman istoric, mai mutl sau mai puţin izbutite, irumpe deodată, în 1864, cel dintâi mare şi valoros roman istoric românesc din secolul al XIX-lea, a cărui viabilitate n-a încetat nici astăzi, romanul Ursita *de B. P. Hasdeu. [...]*

Prin romanul său, B. P. Hasdeu tindea să creeze o biografie romanţată a vornicului Iancu Moţoc, personaj odios din istoria ţării noastre, zugrăvit în culori dure şi de Costache Negruzzi în nuvela Alexandru Lăpuşneanu. *Figura lui Iancu Moţoc l-a preocupat mult timp pe B. P. Hasdeu, ilustrative în acest sens fiind poeziile sale* Ştefan Tomşa-Vodă şi vornicul Iancu Moţoc *(apărută în* Columna lui Traian, *an. I, nr. 16, 30 aprilie 1870, p. 2).*

În zugrăvirea vieţii lui Iancu Moţoc, în romanul Ursita, *B. P. Hasdeu pleacă de la ideea eredităţii negative, a dezvoltării însuşirilor odioase moştenite prin naştere, pe măsura înaintării în viaţă a individului. Scriitorul acordă un rol exclusiv* ursitei, *fatalităţii, destinului implacabil.*

Acţiunea romanului se petrece la sfârşitul domniei lui Ştefan cel Mare. Postelnicul Şearpe, întorcându-se din Cracovia, e atacat în codrul Cosminului de o ceată de tâlhari. Reuşeşte însă să scape şi să alunge răufăcătorii. Aceştia, în fuga lor, uită un copil de cinci ani, fiul unui tâlhar. Copilul, care nu e altul decât Iancu Moţoc, e luat de postelnicul Şearpe şi dus la curtea domnească. În acea zi însă, Doamna Stanca, soţia lui Bogdan-Vodă, fiul lui Ştefan cel Mare, moare la naşterea lui Ştefăniţă. Zodiacul, deci ursita, îi prezice lui Ştefan cel Mare că pruncul va fi ucis, mai târziu, de cel ce a intrat în acea zi în Suceava. Ucigaşul avea să fie, deci, Iancu Moţoc.

Romanul Ursita *pregăteşte terenul pentru viitoarele evenimente, sugerând că ursita se va împlini. Aceasta se va împlini în mod sigur, deoarece Iancu Moţoc îşi dezvăluie, încă din anii copilăriei, caracterul scelerat. Poartă în el înnăscute răutatea, invidia, sadismul. În unsoarea pentru rana lui Luca, slujitorul postelnicului, Moţoc pune piper; simte o mare plăcere să chinuie insectele şi animalele; ca să-l omoare pe Luca, cere babei Despa otravă etc.*

În Ursita, *B. P. Hasdeu şi-a propus, ca prim scop, să demonstreze că dezgustătoarele şi condamnabilele trăsături de caracter ale lui Iancu Moţoc, aşa cum au fost cunoscute de istorie, se conturează încă din anii copilăriei lui. Paralel cu descrierea copilăriei lui Iancu Moţoc, romanul zugrăveşte însă cu multă artă realistă epoca de atunci, cu oamenii, rânduielile şi moravurile ei. Cu o pană de talentat prozator, B. P. Hasdeu evocă moartea lui Ştefan cel Mare, descrie răscoala măcelarilor la această veste împotriva doctorului italian acuzat că l-ar fi otrăvit pe Vodă,*

încercarea nereuşită a lui Petru Rareş de a prelua domnia, fuga acestuia peste graniţă deghizat în femeie, apoi certurile pentru domnie, ceremonia alegerii lui Bogdan ca domnitor etc. Scriitorul se bazează pe o amplă documentaţie istorică şi, ca şi Al. Odobescu în nuvelele sale, trece în subsolul paginilor toate izvoarele utilizate, în note bibliografice complete. Alături de documentaţia istorică introduce numeroase elemente folclorice, ca proverbe, cântece populare, descântece, balade, precum şi cântece ţigăneşti în limba originală.

Bazat tot pe izvoare istorice, indicate în subsolul paginii, B. P. Hasdeu reconstituie viaţa socială, instituţiile, palatele şi clădirile particulare, atmosfera specifică epocii, asigurând romanului său una dintre însuşirile fundamentale ale romanului istoric, şi anume culoarea locală. Scriitorul procedează cu minuţiozitate, alege amănuntele semnificative, dispunându-le proporţionat. Prin îmbinarea iscusită a datelor culese din pagini istorice cu elementele fanteziei, B. P. Hasdeu creează pagini de sugestivă evocare, redând atmosfera în imagini vii, sub pecetea autenticităţii.

Romanul Ursita *al lui B. P. Hasdeu este superior atât tuturor încercărilor de roman istoric anterioare lui, cât şi celor ulterioare, până la apariţia romanelor de acest gen ale lui Mihail Sadoveanu, de la începutul secolului al XX-lea, rămânând însă şi astăzi interesant, viabil sub multiple aspecte...*

Teodor VÂRGOLICI, Retrospective literare,
Editura pentru literatură, Bucureşti, 1970, p. 32—38.

Nu ca dramă istorică ne interesează Răzvan şi Vidra *(plină de anacronisme), ci ca dramă a unei pasiuni general-umane. Nici la Hugo, nici la ceilalţi autori de teatru romantici lucrurile nu stau altfel. Şi de aceea nu e adevărat că Răzvan „cade” de la statutul unui revoltat social altruist la acela al unui egoist orbit de putere (şi încă sub influenţa ambiţioasei Vidra): în el se află din capul locului germenele „răului” fatal. Răzvan e un romantic tipic, măcinat de ambiţie ca de o boală, şi care-şi dezvăluie treptat esenţa demoniacă. El îşi provoacă în fond şi în mod repetat soarta: intervenind în discuţia dintre Başotă şi tîrgoveţi sau iertându-l pe Sbierea de câte ori îl are în mână. Vidra e catalizatorul patimii lui (femeie, ea însăşi, din aceeaşi speţă de monomani şi de obsedaţi), însă nu mai mult. E greşit a vedea în ea geniul rău şi dublul impur al lui Răzvan...*

Nicolae MANOLESCU, Istoria critică a literaturii române, 1,
Editura Minerva, Bucureşti, 1990, p. 303.

Răzvan şi Vidra *(1867) este o dramă istorică în versuri, de un real dramatism interior, cu măsură transpus în ţesătura conflictuală, fluent exprimată şi de faptele în faţa noastră desfăşurate şi de discursul uşor de acceptat al personajelor. Fiindcă Hasdeu nu cedează nici poetizării, nici istorismului, ci se păstrează, cu adevărată demnitate stilistică, în dramă. Ţigan, deci în concepţia românilor suspect religios şi moral, vrednic de dispreţuit şi de alungat, ori în cel mai bun caz tolerat şi supus umilinţelor, Răzvan e înfăţişat ca cel mai capabil, mai drept şi mai curat printre românii din jurul său, faţă de care deţine pe deasupra şi pecetea alesului, a omului cu destin. El are farmecul naturaleţei calităţilor sale, spontaneităţii, ingenuului. Şi ambiţioasa boieroaică, Vidra, care îl împinge pe tronul Moldovei, e de fapt subjugată de farmecul celui ales. Spre deosebire de Satanii ceilalţi ai literaturii lui Hasdeu, care nu sunt niciodată, romantic, demoni, Răzvan este, singurul, un veritabil înger căzut, de unde incompatibilitatea dintre făptura lui spirituală şi cea materială (a fi ţigan). Iată drama lui, şi odată cu ea ne aflăm, de astă dată, în plin romantism, în plină poezie.*

I. NEGOIŢESCU, Istoria literaturii române, *vol. I (1800—1945). Editura Minerva, Bucureşti, 1991, p. 96—97.*

Bazat pe o întinsă documentare, efectuată „în curs de mai mulţi ani", „în biblioteci şi arhive străine şi naţionale", „în legătură directă şi indirectă cu obiectul" cărţii, dar mai ales pe intuiţiile sale critice şi pe speculaţiile trezite de lectura proaspătă a izvoarelor — multe dintre ele necunoscute înaintaşilor —, B. P. Hasdeu punea într-o cu totul altă lumină domnia lui Ioan Vodă.

Dintr-o figură ştearsă a istoriei, prezentată denaturat de cronicare, el făcea un erou naţional de primă strălucire, capabil să adumbrească marile personalităţi europene ale veacului, cu care era comparat nu o dată.

În pornirea sa romantică de a-şi aureola „personajul" cu atributele idealului de conducător înţelept, de bun administator şi de geniu militar, autorul supralicita însă documentele, forţându-le să conlucreze cu fantezia sa înfierbântată, încât, pe bună dreptate, s-a afirmat că monografia Ioan-vodă cel Cumplit *e mai degrabă „un poem" sau o proză artistică de cea mai pură esenţă ce proiectează figura voievodului în mit, decât o lucrare ştiinţifică în înţelesul clasic al cuvîntului.*

I. OPRIŞAN, Romanul vieţii lui B. P. Hasdeu,
Editura Minerva, Bucureşti, 1990, p. 270—271.

Temperament polemic neogoit, adept al teoriei imitaţiei naturii în artă, cunoscător al esteticienilor mari, printre care Horaţiu, Belinski, Herţen,

Cernâşevski ş. a., B. P. Hasdeu a insistat în repetate rânduri asupra necesităţii de a se face deosebirea cuvenită între artă şi pseudoartă. Inclusiv o paranteză ce pare nevinovată, din introducerea la tragedia sa Răposatul postelnic, *şi anume că* „poezia poate fi şi fără versuri, *precum şi* versurile pot fi fără poezie“, *denotă dorinţa savantului şi scriitorului de a-l avertiza pe cititor că există artă autentică, dar numaidecât şi surogatele acesteia. Un an mai târziu, în 1863, în studiul „Mişcarea literelor în Ieşi“, el întreprindea o analiză concretă a mai multor opere literare, a cărei ţintă principală pare anume distincţia dintre scriitorul de vocaţie şi cel de... profesie. Scriitorul de vocaţie este „un adevărat poet; poet din acei ce* nascuntur, *iar nu* fiunt *(ce nasc, iar nu ce fac. — I. C.); poet prin idee, prin simţ şi prin armonie“. Calificativele enumerate sunt rostite la adresa unui autor necunoscut astăzi (Pascali), dar adevărurile de ordin teoretic emise de Hasdeu îşi păstrează importanţa, mai cu seamă că în continuare, fără să se refere la careva autor dispărut de pe firmamentul literaturii noastre clasice, distinsul scriitor şi savant descifrează atât noţiunea de „poet adevărat“, cât şi nenumărate probleme referitoare la „ceea ce e şi ceea ce nu este poezie“.*

Anticipând expunerea particularităţilor esenţiale ale poeziei autentice, consemnăm că Hasdeu le numeşte ideea, graiul *şi* efectul. *La un moment dat el observă că „în istoria literaturilor ne întâmpină prea şi prea puţini poeţi care să fi întrunit cu desăvârşire, din când în când, într-un cap-d'operă, aceste trei măreţe ţeluri poetice“, că „de cele mai multe ori ici vezi profunditatea conceperii, espreasă (exprimată. —* I. C.*) prin un limbaj neîndestulător; colo te robeşte prestigiul cuvintelor şi frazelor îmbrobodind o idee de rând; încheie nişte versuri idealmente şi verbalmente de mijloc“ şi, concomitent, că „a fi lipsit de tustrele de odată şi în aceeaşi măsură este a nu fi poet nici câtu-i negru sub unghie, ci doară un stâlpitor de silabe şi alegător de consunanţe, o specie de geometru, despre al cărui ingeniu, vreau să zic îngenierie, criticul se rosteşte cu Oraţiu: “...versus inopes rerum, nugaeque canorae...“ (versuri rupte de realitate, nimicuri răsunătoare. —* I. C.*)“.*

„Stâlpitor de silabe“ va să zică anume scriitor lipsit de vocaţie, improvizat şi incapabil să influenţeze artistic asupra publicului. În altă parte Hasdeu vorbeşte despre incapacitatea versuitorului ordinar de a fi un ecou al sentimentelor şi deilor celor mulţi: „Numai talentele cele mărunte, numai poeţii cei de toate zilele ne asurzesc întruna cu propria lor microscopică personalitate, asemenea cloştii care umple de zgomot o mahala întreagă după ce a scos un ou, ca şi când oul ei ar interesa universul“.

În schimb „adevăratul poet“, despre care în poezia cu acest titlu Hasdeu scrie: „Căzut din sfera de lumini nestinse,/Trântit în glodul patimii lumeşti,/Poetul râde-n amărâte plânse/Sau geme el în hohote drăceşti!“, „repercută şi reproduce într-o minunată prismă durerile altora, suferă

suferinţele aproapelui, uşurează chinurile neamului omenesc, asumându-şi chintesenţa lor, este un martir al altruismului... Chiar atunci când înalţă un imn de fericire, ca şi atunci când tună sau când geme, poetul nu este el, ci un ecou". [...] Hasdeu parcă ar sta între „poetul adevărat" şi „stâlpitorul de silabe", nepermiţându-i celui dintâi să coboare la nivelul celui de-al doilea şi arătându-i cititorului pe care să-l aleagă şi să-l aprecieze. Cum anume îi arată? Dezvăluind o seamă de particularităţi esenţaile şi neîndoielnice ale poeziei autentice, şi anume ideea poetică, graiul poetic *şi* efectul poetic.

Ion CIOCANU, Permanenţe,
Ed. Literatura artistică, Chişinău, 1973, p. 77—79.

„Teoria şcolii realiste în literatură" este expusă de Hasdeu [...] în cuvântarea sa la procesul de presă din anul 1863, ce i-a fost intentat cu ocazia publicării nuvelei „Duduca mamuca": „Un romanist, un poet, un istoric sunt portretiştii societăţii: vinovaţi-s ei oare zugrăvind-o cum ea este? În vodevilul lui Alecsandri e nemoral privighetorul Răzvrătescu, iar nu dl Alecsandri; în piesa dlui Negruzzi e nemoral cuconaşul Lionescu, iar nu dl Negruzzi; în epopeea lui Beldiman sunt nemorali turcii, iar nu Beldiman; şi aşa mai departe. În romanul meu cine oare este nemorial? acel tip studenţial, care este înfăţişat ca eroul intrigii; tip ce uşor se poate adeveri, din nenorocire, în toată universităţile Europei; iar nicidecum romanistul! Dezvăluind în toată goliciunea lor înaintea poporului atenian mârşavele desfrânări ale lui Timarc, Eshil zise: „Nu e vina mea, dacă în tabloul unei asemenea vieţi îmi este cu neputinţă a alege trăsături şi culori morale"... Iată teoria şcoalei realiste în literatură!". Demascarea şi satirizarea viciilor societăţii burghezo-moşiereşti este considerată de Hasdeu una din sarcinile principale ale literaturii realiste [...]

Hasdeu socotea că reconstituirea vieţii din trecut cu mijloacele artistice este una din sarcinile primordiale ale fiecărei literaturi naţionale. Un autor de nuvele, romane şi piese istorice se adresează nu numai minţii cititorului, dar şi sentimentelor, imaginaţiei lui. „Istoricul, — scrie B. P. Hasdeu în prefaţa la prima ediţie din 1865 a monografiei „Ioan-Vodă cel Cumplit", — este un uvrier şi un artist *totodată. Ca uvrier, el adună; ca artist, el dă brutei materii acea sublimă expresie, care face că statuile lui Canova sau curţile Alhabrei nu sunt de piatră, că madona lui Rafael nu este o pânză sau o scândură îmbuibată de nişte sucuri vegetale". [...]*

Este firesc deci ca în operele literare pe teme istorice, alături de eroi reali, personalităţi istorice bine cunoscute, să apară şi eroi născociţi, care exprimă anumite raporturi sociale ale vremii şi fără de care nu se poate reda autentic esenţa epocii descrise. În acelaşi timp, nu se poate cere în

toate cazurile ca realitatea istorică să fie redată până în cele mai mici detalii. Pentru concepţiile lui B. P. Hasdeu în această problemă este grăitoare introducerea lui la tragedia Răposatul postelnic: *„Tragedia mea este istorică în acel înţeles, că ea reprezintă caracterul politic şi moral al unei epoci şi că principalele sale personagii poartă nume reale". Aceştia sunt: vornicul Iancu Moţoc, spătarul Petru Spancioc, vel-postelnicul Cozma Şerpe. „Celelalte caractere ale tragediei sunt copiate de asemenea după natură; ele apartenesc psihologiei, dacă nu istoriei proprii". „Arcaşul Măciucă este duplicatul lui Şarpe într-o sferă mai de jos: aşa au fost acei ţărani, în fruntea cărora eroul Moldovei învingea pe toţi megieşii dimprejur! Ciobanul Ghiogă e încă om de treabă pururea şi pretutindeni, ca Eumen al Odiseei!", „Pentru ca opul meu să oglindească în totul timpul şi localitatea în chestiune, am presărat ici-colo câte o aluzie la obiceiele năciunare de atunci".*

Aceeaşi reconstituire a epocii prin caractere şi detalii de viaţă sugestive Hasdeu a încercat-o şi în drama Răzvan şi Vidra. *Referindu-se la scrierile cronicarelor moldoveni, Hasdeu precizează că sfârşitul secolului XVI a fost o perioadă din cele mai oligarhice din istoria Moldovei. „Această luptă de ură între boieri şi popor, între cei avuţi şi cei săraci, între cei apăsaţi şi cei ce apăsau, eu m-am încercat a o face pe cât se putea mai plastică în actele I şi II... Afară de aceasta pentru a completa tabloul istoric al epocii, am găsit loc de a schiţa unele instrucţiuni şi obiceie, neatinse de cronicarei noştri, dar conservate, din întâmplare, în documente, în legislaţie sau în tradiţiuni... În sfârşit, mă vor întreba unii: de ce n-am lăsat pe Răzvan să domnească cinci luni, precum a domnit în realitate? Şi de ce nu i-am permis a muri în ţeapă? Răspunsul e lesne de făcut. Pe de o parte, într-o dramă cinci luni este un singur moment, iar pe de altă parte, nimic nu poate fi mai puţin dramatic decât o ţeapă. Istoria ne spune în bloc că Răzvan domni foarte puţin şi muri într-un mod tragic în urma unei bătălii cu invazia polonă; ei bine! opera mea nu contrazice de loc aceste două fapte sintetice".*

Nicolae ROMANENCO, Confruntări literare, *Chişinău,*
Ed. Cartea moldovenească, 1973, p. 134—137.

Hasdeu este, după Eliade, printre oamenii de Renaştere care trebuia să facă în secolul XIX românesc tot şi să facă repede sub semnul monumentalului, al marilor modele şi planurilor gigantice.[...] Peste tot dăm, la Hasdeu, de o adevărată manie a monumentalului şi universalului în aspiraţia de a cunoaşte şi a cuprinde Absolutul, de planuri gigantice şi de realizări pe măsura lor, de prisme generale şi de Istorii proiectate condensat în câte un specimen, de legi universale, de un enciclipedism

monstruos care seacă toate „fântânile“ (sursele adică), întregul volum de informaţii din trecut şi până în „prezinte“ şi care aruncă o lumină vie „asupra tuturor originilor“. Acţiunea de „spargere a întunericului“ este deosebit de efectivă, Hasdeu fiind marele Luminător, aruncând fie raze de lumină agere, fie fulgere de Jupiter tonans, al esenţelor, universalurilor, chestiunilor esenţiale, întregurilor percepute holografic în fragment.

*Deci, nici temerara comparaţiune cu Demiurgul nu ar spune totul: Hasdeu prezintă o simbioză pe cât de ciudată pe atât de firească, dat fiind gigantismul şi nebunia, „sceleratețea cea mai neagră“ a spiritului său, dintre Demiurg şi Satan. De aceea îşi propune, în stilul său caracteristic, să-l corijeze pe Pascal: „Anima este care simpte pe Dumnezeu!“ zice marele Pascal. Am putea adăogi: „Anima este care simpte pe Satana“ (*Ioan-Vodă cel Cumplit*).*

Farmecul operei lui stă în acest amestec original de spirit constructiv şi destructiv (de nihil nietzschean), de Demiurg şi Satan, înşişi eroii lui fiind — în chip romantic — firi superioare ieşite din obişnuitul cotidian: nişte genii care, binecuvântaţi de ziditorul suprem, dar şi atinşi de aripa lui Lucifeer, sunt de fapt nişte genialoiizi, nişte îngeri care, sfidându-şi creatorul, se transformă în îngeri căzuţi. Asemenea creatorului lor Hasdeu, Ioan Vodă cel Cumplit, Răzvan sunt nişte creaturi dumnezeieşti-satanice. [...]

Figura titanică a lui Hasdeu se înscrie în orizontul de aşteptare a contemporaneităţii noastre printr-o contradictorie reacţie de acceptare-respingere, căci el poartă — programatic — nu numai un palton ponosit de om al tradiţiei, ca şi Iorga şi majoritatea scriitorilor basarabeni, ci şi o pelerină romantică şi o haină din mai multe stofe prefigurând, aşa cum observa Nicolae Manolescu (în Istoria critică...) intertextualitatea generalizată a sfârşitului de secol XX. Retoric, veleitar, programatic şi pragmatic în lirică (ce este dintre toate ramurile încercate cea mai slabă, după aprecierea lui Călinescu, Istoria... *ed. II, p. 372) crezând greşit în primordialitatea gândului. Pragmatismul lui este cauzat de punerea poeziei în serviciul naţionalităţii şi al educaţiei morale, după cum consideră Şerban Cioculescu (*Istoria... *p. 126), el este totuşi un pionier al poeziei de idei, şi un cultivator al unei estetici energetice, vitaliste, agresive la porunca demoniei din străfunduri care, după Negoiţescu, generează poetica „neagră“, „dură“. Privată de „un deosebit caracter evocator“ (Vianu,* Arta prozatorilor români, *1988, p. 144), proza hasdeiană se citeşte, azi, pentru caracterul ei de frontieră, eseistic, dinamic, economicos, ce sfidează ritmul domol moldovenesc al narării.*

Genial în ansamblul operei, unde este uvrier şi artist deopotrivă, depăşind radical basarabenismul şi chiar românismul programatic printr-

un har al titanismului creativ, Hasdeu ne dă, în domeniul literaturii, atât fragmente sclipitoare cât şi întreguri rău clădite.

Mihai CIMPOI, Sfinte firi vizionare,
Chişinău, CPRI „Anons S. Ungurean", 1995, p. 98—103.

N-aş spune că, recitind acum întreaga ceraţie lirică a lui Hasdeu, atent şi cu creionul în mână, mi-a smuls entuziasme. Modestă, fără îndoială, ea a avut parte, cred, de o eronată încadrare sau clasificare. Plachetele lui Hasdeu sunt din 1873 (Poezii) *şi 1897* (Sarcasm şi ideal). *Aceasta a îngăduit, nu fără motiv, compararea acestei lirici cu aceea a lui Eminescu şi Macedonski. Şi la acest examen comparat, lirica lui Hasdeu — s-o mai spunem? — iese strivită. De fapt, în ciuda contextualizării strict cronologice, poezia enciclopedistului aparţine altei perioade. Afinităţile ei o îndreaptă spre paşoptism, în spiritul căreia s-a format şi s-a păstrat până la sfârşit. Că s-ar fi cuvenit să fie sincron cu lirismul contemporan lui, e fără îndoială. De ce nu am ţine seama însă întâi de eul poetic, de preferinţele sale, deschis afirmate? Că în acest fel se condamna la datare sau, să rostim cuvântul, la anacronism, este probabil. Dar asemenea fenomene de recurenţă întârziată s-au mai văzut. Ce-i drept, nu în favoarea celui implicat. Oricum, să judecăm această poezie în spiritul ei. Nu uităm însă că Mircea Zaciu descoperea aici o modernitate, aflată în straturile ei sufleteşti. Modelul lui Hasdeu nu a fost cel mai mare poet paşoptist, Grigore Alexandrescu, ci Heliade Rădulescu (care nici el nu a rămas ca un poet deosebit), parţial Bolintineanu (la care insulele de poezie sunt de o limpezime pregnantă) şi „acel rege al poeziei" care a fost Alecsandri. Poate că fenomenul de model nu epuizează situaţia. La aceasta trebuie să adăugăm imediat structura temperamentală a poetului. Firea vulcanică a savantului s-a definit încă din indecisa perioadă a adolescenţei şi a rămas una romantică. Un romantism, cu aplecări byroniene şi justiţiar revoltate. Vianu îl apropie, pe drept, „Sturm und Drang"-ului românesc. Motivele acestei predispoziţii lirice sunt evidente, deşi apar amalgamate într-un cam dens strat de steril. Poetul prefera mişcările dure, materialul de construcţie apărând în forma originară în ansamblul imaginat. A şi mărturisit preferinţa în prefaţa la placheta din 1873. „Niciodată n-aş fi cutezat a scoate la lumină această anatomie a suferinţelor mele, dacă nu ştiam că unora le place sumbra şi violenta pictură a lui Caravaggio în care vezi numai oase şi muşchi în loc de fragedă şi catifelată carne. Genul imperios al inspiraţiunii mele poetice oferă aspra idee sub o formă dură." Cam aceeaşi automărturisire o regăsim în acea ars poetica numită Viersul scrisă în 1872: „Homer cânta mânia divinului Ahile/Şi Dante Tartarul cânta:/Poetul, când se naşte în amărâte zile,/Amar şi el ca lume, nu cântă copile,/Nici cupa bacanală nu-l poate îmbăta!//Şi eu câteodată smulg harpa din tăcere,/Când sparge muza*

pieptul meu,/Căci inima zdrobită răsună prin cădere/Şi saltă desperată în spasmuri de durere,/Scoţând din agonie un ţipăt scurt şi greu;//O poezie neagră, o poezie dură,/O poezie de granit,/Mişcată de teroare şi palpitând de ură,/Ca vocea răguşită pe patul de tortură,/Când o silabă spune un chin nemărginit!" Moravurile vremii au găsit în Hasdeu un condei vitriolat, necruţător şi bolovănos. Complotul bubei *(din 1869), republicat apoi sub titlul* Conjuraţia leproşilor, *amintind de pamfletele lui Heliade, viza personaje din coaliţia care l-a detronat pe Cuza. Tonul e de o asprime neînduplecată, sarcastic şi terifiant. Ipochimenii sunt înfăţişaţi drept „bube pocnind de otravă", „otrepuri de mult închegate", stând la sfat pentru a pune ţara la cale („S-aşează pe gânduri în iarbă/Şi bubă pe bubă se-ntreabă:/Cum merge şi ce-i de făcut/În lume să nu mai domnească/Tăria şi fala trupească"). Astfel de grozăveni, de astă dată nepamfletare, apar şi în* După bătălie *(din 1872). E în aceste versuri multă durere crudă necomprimată, strigată pentru a fi percepută suferinţa, jalea şi neruşinarea opresoare. E o deznădejde în care vibrează un râset batjocoritor, adesea prea hohotitor. La un alt registru sunt poeziile alegorice precum* Bradul, Dorul, Luntrea, *în care suavitatea izbuteşte să se desemneze limpede. Citabilă e, desigur,* Bradul. *Mai târziu, în a doua vârstă a liricii sale, Hasdeu s-a lăsat acaparat de reflexivitate, poemele sale fiind sărăcite, în bună parte, de emoţie, putându-se detecta, cum s-a mai observat, chiar alunecări spre triavilitate. Dar dincolo de acestea, aflăm în poezia păduroasă a savantului luminişuri pure, care, găsite, trebuie relevate.*

Zigu ORNEA, Interpretări,
Editura Eminescu, Bucureşti, 1988, p. 210—212.